

Leszek Kołakowski

Jezus

Een apologetisch en sceptisch essay

Klement

Oorspronkelijke titel: *Jésus. Essai apologétique et sceptique.*

© Leslek Kołakowski

Verschenen in Commentaire, nrs. 147 (herfst 2014) en 148
(winter 2014-2015)

Uit het Frans vertaald door Leon Otto de Vries

© Nederlandse uitgave, Uitgeverij Klement, Zoetermeer 2015.

Alle rechten voorbehouden.

Omslagontwerp: Geert de Koning

ISBN 978 90 8687 169 8

NUR 730; 700

www.uitgeverijklement.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

INHOUD

<i>Voorwoord</i> door Jacques De Visscher	7
Welke Jezus?	13
Hebben wij Jezus nodig?	15
Het einde?	18
Het ene gebod	22
De schande om christen te zijn	24
Schuldig?	25
De Kerk hervormen?	29
Heilig en profaan	31
Christelijke politiek?	35
Ontmythologiseren?	44
Dialogoog tussen de apologete en de scepticus	47
Bultmann	54
Bultmann en Jaspers	61
Gissingen	71
<i>De Jezus van Kotakowski</i> – <i>Nawoord</i> door Alain Besançon	81

Voorwoord

JACQUES DE VISSCHER

Hedendaagse wijsgeren houden zich doorgaans ver weg van religieuze leiders en profeten, omdat het denken, al dan niet binnen de academische context, enige onafhankelijkheid en terughoudendheid vergt. Terwijl de profeet, als een onmiddellijke betrokkene in wat de mensheid beroert of zou moeten beroeren, de vervreemde of zondige wereld wil veranderen, blijft de filosoof als een (geëngageerde) toeschouwer veeleer aan de zijkant lopen. Jezus is voor hen dan ook zelden een spirituele ‘compagnon de route’. Pascal en Kierkegaard zijn buitenbeentjes. Even uitzonderlijk is Jezus een ideologisch gekoesterde ‘ennemi de route’ (antibondgenoot), zoals voor Nietzsche. In de twintigste eeuw hebben mensen als Louis Althusser Marx als profetische reisgenoot genomen, weliswaar zonder vruchtbaar succes.

Zo'n terughoudende wijsgeer was Leszek Kołakowski (1927-2009). Ooit stelde hij de filosoof voor als een nar, onderscheiden van de priester. Het gaat hierbij niet om een absolute scheiding: de filosofieprofessor is soms wel een charlatan, maar tegelijk houdt hij, als hij een echte leeraar is, iets over van het charisma van de priester/profeet die zich bewust is dat hij een boodschap heeft, het zoeken naar waarheid. Dubbelzinnigheid dus. Kołakowski vormde

hierop geen uitzondering. Hij was een filosoof in hart en nieren met een grote uitstraling, al was hij geenszins een vlotte redenaar. In de persoonlijke omgang was hij geen nar, ook geen *poseur*, maar een hoffelijke, innemende luisteraar – inderdaad, niet zonder charisma.

Voor iemand geboren in het katholieke Polen is Kołakowski, ondanks zijn actuele populariteit aldaar, onvermijdelijk een marginale intellectueel gebleven. Niet gedoopt en dus volgens het kerkelijk recht geen katholiek, onderkende hij in toenemende mate – en dit tot het einde van zijn leven – dat hij, samen met de hele Europese cultuur, aan het christendom schatplichtig is. In de jaren veertig en vijftig van de vorige eeuw was hij een, voor een deel in Moskou getraind militant communist en dus antichristelijk. Later profileerde hij zich als een criticus van het marxisme en van de ruimere filosofische grondslagen en perspectieven ervan, zoals de opgang in de Eenheid van Alles, het determinisme, het materialisme en het utopisme. Hij wilde immers aandacht en ruimte voor andere vragen en werkelijkheden: het kwaad in de wereld, de betekenis van het heilige, de als een verschrikking ervaren metafysica, het religieuze antwoord op onze kreupelheid en waarom er iets is en niet niets.

Kołakowski is geen bekeerling tot het katholicisme, zoals Gilbert Keith Chesterton bijvoorbeeld, maar wel, zoals Chesterton, een auteur die er ons – ironisch – op attendeerde dat er iets duivels schuilt in de rationeel verlichte geest van de moderne mens en in zijn gepsihologiseerde ziel. Gelouterd door de jaren waarin hij moest optornen tegen het ideologisch geweld, werd hij steeds maar meer een scepticus van onze tijd, van de zichzelf verklaarde ontmythologiseerde en geseculariseerde cultuur. Het hier nu vertaalde apologetisch essay over Jezus, gevonden in de nalatenschap

van de Poolse filosoof, is daarvan de neerslag. Het is (in het Frans) geschreven na zijn kritische postmarxistische werken en sluit aan bij wat hij eerder over de christelijke religie heeft gezegd en gepubliceerd.¹

Dit essay is niet de eerste tekst die Kołakowski aan Jezus en zijn betekenis voor de cultuur heeft gewijd. Op 22 oktober 1965 hield hij in Polen een lezing onder de titel 'Jezus Christus – Profeet en reformator'.² Hierin neemt hij niet het standpunt in van de historicus, de psychologiserende biograaf of de vergelijkende godsdienstfenomenoloog. Hij vraagt zich daarentegen af wat een leek inhoudelijk in de figuur en leer van Jezus kan ontdekken. Hij neemt de positie in van iemand 'die geen bepaalde belijdenis van het christelijke geloof heeft afgelegd, die geen dogma's heeft aanvaard en tot geen kerkelijke gemeenschap is toegetreden, die echter staat in de traditie waar het christendom onvervreemdbaar deel van uitmaakt, waartoe ook Boeddha, Socrates, Kant en Marx behoren'. Kołakowski wilde in zijn lezing gewoon de eigenheid nagaan van Jezus' boodschap waardoor die een deel geworden is 'van het onontwarbare netwerk, waardoor ons culturele erfdeel bepaald wordt'. Daarom probeerde hij Jezus' leer te behandelen als een es-

1 Onder meer de lezingen in Nederland 'Kan de duivel verlost worden?' (Nijmegen, 1972) en 'De illusie van de ontmythologisering' (Groningen, 1984), in Zwitserland, 'De revanche van het heilige in de profane cultuur' (1973), opgenomen in *Modernity on Endless Trial* (The University of Chicago Press, Chicago 1990); zie ook *The Presence of Myth* (The University of Chicago Press, Chicago 1989).

2 'Jezus Chrystus Prorok i Reformator', later gepubliceerd in Leszek Kołakowski, *Geist und Ungeist christlicher Traditionen* (Kohlhammer, Stuttgart 1971) en in het Nederlands vertaald en opgenomen in de bundel: Iring Fetscher/Milan Machovec, red., *Marxisten over Jezus*. Ten Have, Baarn 1975.

sentiële werkelijkheid of een universele waarde waarvan de betekenis niet in de eerste plaats afhankelijk is van de dogma's van een of andere kerkgemeenschap of van de betrouwbaarheid van de historische overlevering. Kołakowski legt veeleer de klemtoon op de betekenis van Jezus voor ons. Hebben andere culturen er analoge of identieke leerstellingen op nagehouden, wij – in de westerse wereld – kennen die nu eenmaal via het christendom.

Naast het essentiële geloof in de revelatie en de verlossing vat de Poolse filosoof deze leerstellingen (uiteraard onvolledig) samen in vijf punten: (1) De opheffing van de wet ten gunste van de liefde; (2) de opheffing van het geweld in de intermenselijke verhoudingen; (3) de mens leeft niet van brood alleen; (4) de opheffing van het idee van een uitverkoren volk, en (5) de erkenning van de fysieke ellende van onze vergankelijkheid.

In zijn boek, *Religion*,³ neemt Kołakowski 'Jesus' noch 'Christ' op in de index, hoewel deze een aantal keren, niet vaak, in de tekst ter sprake komen, weliswaar niet om de leer uitvoerig te thematiseren. Daarvoor had hij kennelijk het plan opgevat om de betekenis van Jezus *voor ons* in een afzonderlijke monografie uit te werken.

Hoewel het woord 'fenomenologie' in dit Jezus-essay niet voorkomt, is Kołakowski's uitgangspunt een schoolvoorbeeld van een existentieel fenomenologische oefening. Zoals in de voordracht van 1965 voert hij eerst een epochè uit, een opschorting of een tussen haakjes plaatsen van wat niet onmiddellijk van belang is. Zo komt hij terecht bij het

3 *Religion. If there is no God. On God, the Devil, Sin and other Worries of the so-called Philosophy of Religion.* Oxford University Press, New York/Oxford 1982; in het Nederlands vertaald als *Religie*. Gooi & Sticht, Hilversum 1987.

mythische fenomeen Jezus, de echte Jezus, bij ‘de Jezus die in onze geschiedenis echt, werkelijk en onvervreemdbaar aanwezig is’, bij de manier waarop Jezus aan ons verschijnt via ontelbare verhalen en beelden – en dit afgezien van de kritiek van wetenschappelijke historici, kennistheoretici of dogmatische theologen en hun doctrinair concept van geldige kennis. In de geloofsbeleving en geloofswaarheid is die kritiek niet van toepassing. Het gaat immers om de ervaringswerkelijkheid en de manier waarop die werkelijkheid in de Europese cultuur niet alleen wortel heeft geschoten, maar ook waardoor de Europese cultuur een ethisch na te volgen beeld is geworden voor de andere beschavingen.

De tekstbezorger van Kołakowski’s Jezus-essay is de Franse sovjetoloog en godsdiensthistoricus Alain Besançon, auteur van een omvangrijk erudiet oeuvre, onder meer van een studie over de beeldenstrijd, *L’image interdite, une histoire intellectuelle de l’iconoclasme* (Fayard, Parijs 1994). Terecht heeft hij de erfgenamen kunnen overtuigen dit nagelaten essay van zijn vriend Kołakowski te publiceren.

JEZUS

Welke Jezus?

Over Jezus kan men om het even wat lezen: om te beginnen, dat hij nooit heeft bestaan. Of, ja hij heeft bestaan, maar hij is niet gekruisigd en iemand anders heeft dat in zijn plaats ondergaan. Of dat hij wel werd gekruisigd, maar niet aan het kruis is gestorven: dat hij in de graftombe bij bewustzijn kwam en enkele dagen nadat hij de tombe had verlaten definitief is gestorven. Of dat hij getrouwd is geweest met Maria Magdalena en kinderen had. Of dat hij, op de keper beschouwd, een trotskist was of een partizaan van Fidel Castro. Of dat hij alleen maar een nationalistische jood was. Of dat hij een bezoeker was van een ander melkwegstelsel. Of dat hij homoseksueel was en de apostel Johannes zijn minnaar. Of dat hij een neger was. Of dat hij geheel seksloos was, tegelijkertijd man en vrouw (en dus waarschijnlijk hermafrodit). Of dat hij een onstoffelijk wezen was.

Dit alles interesseert me geen klap. Meer nog, ik ga voorbij aan alle historische studies die in de loop van de laatste decennia zijn verschenen, alle geleerde analyses van de evangeliën, van de taal waarin ze geschreven zijn, van de geloofwaardigheid ervan en van de inhoudelijke verschillen

ertussen. Ik denk aan Jezus in de mate waarin hij een wezenlijk bestanddeel is van de Europese beschaving, ik denk dus aan hem zoals hij door de eeuwen heen gezien werd, overeenkomstig de beelden en stereotypen die we allemaal kennen, niet alleen door onze lectuur van het Nieuwe Testament, maar ook door talloze schilderijen, beeldhouwwerken, preken, de kerkelijke traditie of zelfs kerstliederen. Ik denk dus aan Jezus zoals hij aanwezig is in onze herinnering aan allen die hebben geloofd en in deze cultuur hebben geleefd. Ik denk, zo u wilt, aan de mythe, maar zonder te veronderstellen dat 'mythe' duidt op een onwaar verhaal, een fictie, een figuur van de verbeelding (alsof het 'mythische' een manier van waarnemen zou zijn die met de historische waarheid niets te maken heeft). Ik vermijd de vraag hoe we het ware en denkbeeldige, het aanvaardbare en suspecte in het evangelieverhaal van elkaar moeten onderscheiden. Ik denk aan de echte Jezus, en dat wil zeggen: de Jezus die in onze geschiedenis echt, werkelijk en onvervreemdbaar aanwezig is. Deze aanwezigheid omvat al zijn woorden, al zijn wonderen, gebeden en preken.

Ik aanvaard dus alles wat de traditie aan ons heeft doorgegeven: dat hij geboren is uit de maagd Maria dankzij de tussenkomst van de Heilige Geest, zoals voor het eerst door een engel aangekondigd; dat de herders en de wijzen uit het Oosten, door hemelse tekenen verlicht, hem in zijn kribbe hebben begroet; dat hij op twaalfjarige leeftijd discussieerde met de rabbijnen in de Tempel van Jeruzalem; dat hij gedoopt werd door Johannes en na veertig dagen vasten door de duivel op de proef werd gesteld, dat hij preekte in de steden van Galilea, over het water liep, de vissen in het net dreef, blinden, melaatsen, verlamden en bezetenen genas, Lazarus tot leven wekte, water in wijn veranderde, brood

vermenigvuldigde, de handelaars uit de Tempel joeg; dat hij door Judas verraden werd, met zijn discipelen het laatste avondmaal gebruikte; dat hij door de joodse priesters werd aangebracht, Pilatus hem met tegenzin liet kruisigen, dat hij de hel heeft bezocht, is opgestaan uit de doden en ten hemel is gevaren. En bovendien, dat hij de zoon van God was en naar de aarde nederdaalde om het menselijk ras van zijn zonden te verlossen. Ik aanvaard dat alles omdat het de manier is waarop onze beschaving Jezus in zich heeft opgenomen en zich daardoor gevormd heeft, en omdat ik denk vanuit het binnenste van deze beschaving. Het gaat dus om een geloof in de cultuur. Wanneer het gaat om een religieus geloof, dan wordt dit evenzeer terzijde geschoven.

Ook de theologie wordt aan de kant geschoven; de christologische geschillen vormen een fascinerend historisch thema, maar voor het nadenken over de vragen die ik mij hier stel is het niet nodig die geschillen ter sprake te brengen. Mijn vragen laten zich kort formuleren: kan onze cultuur overleven als Jezus in vergetelheid is geraakt? Is het denkbaar dat onze wereld zal instorten als Jezus eenmaal is uitgebannen? Waarom hebben wij Jezus nodig?

Hebben wij Jezus nodig?

Als ik het over ‘vergetelheid’ heb bedoel ik dat niet letterlijk. Zijn naam is niet vergeten. Het is ook niet zo dat Jezus als persoon wordt gehaat of zwartgemaakt; het komt zelden voor dat iemand haat predikt met betrekking tot Jezus. Integendeel, het komt heel vaak voor dat de mensen zijn naam voor zich opeisen en hun best doen om te bewijzen dat het Jezus is die hun publieke of private, politieke of re-

ligieuze zaak met kracht ondersteunt. Zo nu en dan wordt hij belachelijk gemaakt (Keer de andere wang toe! Geef de schurken meer dan zij vragen! Bid voor hen die u vervolgen en u haten! – Het is om te gillen, nietwaar?) maar veel vaker wordt er gebruik van hem gemaakt. En toch, dat hij vergeten is behoeft geen betoog. Ieder die de evangeliën leest en nadenkt over de wereld die ons omgeeft en over het leven dat wij leiden zal daar ogenblikkelijk van overtuigd zijn.

Was hij God? Daar weet ik niets van. Maar als er ooit een goddelijke mens op aarde heeft geleefd, dan is Hij het.

In Jezus' boodschap is er ten minste één aspect dat geen twijfel oproept en geen onderwerp van discussie is. En dat is dat heel zijn leven en heel zijn onderricht zich ontwikkelt in de schaduw van de laatste dag, van de dag die in het Oordeel besloten ligt. Zonder deze apocalyptische verwachting is er aan het christendom niets begrijpelijks. Jezus was niet alleen degene die, zoals Johannes de Doper, het Koninkrijk Gods aankondigde, die de mensen opriep om berouw te hebben en zich ootmoedig en vol verwachting op de parousie voor te bereiden. Hij is degene die begonnen is het Koninkrijk op te bouwen. Tot begrijpelijke afschuw van de joodse priesters, die hem ervan beschuldigden dat hij inbreuk maakte op hetgeen alleen aan God toekomt, schonk hij de mensen vergeving van zonden. En hij vergaf de zonden niet in persoonlijke zin, niet zoals ieder van ons aan anderen het kwaad kan vergeven dat zij ons hebben aangedaan, maar in de zin dat hij die zonden uitwiste, ze ongedaan maakte, het bestaan ervan tenietdeed. *Absolvantur tibi peccata tua*⁴. Wie zou dat kunnen zeggen? Een valse Mes-

4 *Uw zonden worden u kwijtgescholden* [deze en alle verdere noten in Kolakowski's tekst zijn van de vertaler].

sias of een ware Messias; een dwaas of een gezalfde Christus; een satanische bedrieger of een boodschapper van God; een godslasteraar of een sleutelbewaarder van het Koninkrijk. De zonden ongedaan maken wil niet simpelweg zeggen dat er wordt afgezien van het recht op bestraffing en van het gevoel van toorn en verontwaardiging. Nee. Maar het gaat hier niet zozeer om een morele of juridische daad als wel om een – als we dat zo kunnen zeggen – ontologische daad, vergelijkbaar met die van de schepping *ex nihilo*. Het betreft de volkomen vernietiging van de wereld zoals die er vóór de vergeving geweest is, toen deze nog werd bezoedeld en ontregeld door de zonde – om het even welke zonde, één enkele zonde – en de herschepping van de wereld in al zijn zuiverheid. Het betreft de herschepping van het universum. Daarvoor moest degene die deze formidabele macht in handen heeft de gevolmachtigde van de Schepper zijn, zo niet de Schepper zelf.

Jezus was dus niet alleen maar degene die het Koninkrijk aankondigde, hij was er de drager van. En omdat hij het droeg, kon hij met zekerheid zeggen dat al wat wij doen en denken onderschikt moet worden gemaakt aan de zaak van het einde dat nabij is. Voor die *margarita pretiosa*, die kostbare parel van het Koninkrijk, moeten we van al wat we hebben afstand doen (Mt. XIII, 45-46). Al onze aardse bekommernissen, al onze verlangens, onze bezittingen, onze tijdelijke verwachtingen – dit alles verbleekt, ja vervliegt ten overstaan van deze opperste bekommernis.